

УДК 347.2

Анастасія Рябчинська,*аспірант кафедри цивільного та трудового права**Юридичного інституту**ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

КОНЦЕПЦІЇ «БЕНЕФІЦІАРНОЇ ВЛАСНОСТІ» В АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОМУ ПРАВІ ТА «ЕКОНОМІЧНОЇ ВЛАСНОСТІ» В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ КРАЇН КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВА

У статті розглядаються концепції «бенефіціарної власності» в межах англо-американського права та «економічної власності» в цивільному праві країн континентальної системи права, здійснюється порівняльно-правовий аналіз зазначених концепцій.

Ключові слова: бенефіціарний власник, бенефіціарна власність, концепція бенефіціарної власності, бенефіціарний інтерес, концепція економічної власності, узуфрукт, англо-американське право, цивільне право.

Постановка проблеми. Концепція «бенефіціарної власності» виникла в результаті розвитку трастових правовідносин у межах системи права справедливості, що визнає ефект «розщеплення» власності на юридичну (за загальним правом) та бенефіціарну (за правом справедливості) зумовлене своєрідним історичним розвитком англо-американського права. У межах трасту відповідно до положень права справедливості бенефіціарний власник, крім зобов'язального права *in personam* стосовно довірчого власника, набуває також речове право *in rem* щодо третіх осіб. На відміну від юрисдикцій англо-американського права, країни континентальної системи права визнають абсолютність права власності та чітко визначають похідні від нього обмежені речові права на рівні національного цивільного законодавства. У цивільному праві цих країн застосовується схожа концепція «економічної власності», що полягає у передачі власником майна окремої правомочності користування ним із правом на отримання від нього доходу. Оновлені Цивільні кодекси деяких континентальних країн (наприклад, Цивільний кодекс Угорщини від 2013 року) містять термін «бенефіціарна власність», однак за своїм змістом він є обмеженим речовим правом узуфрукту та не є аналогічним бенефіціарній власності за загальним правом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання концепцій «бенефіціарної власності» в англо-американському праві та «еко-

номічної власності» в цивільному праві континентальних країн вивчали такі науковці, як: В. А. Гидирим, І. С. Ємелькіна, Н. С. Коврова., Р. А. Майданик та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Проблема концепцій «бенефіціарної власності» в англо-американському праві та «економічної власності» в цивільному праві країн континентальної системи права до цього часу залишається нез'ясованою в монографічній та доктринальній літературі, тому ця стаття видається актуальною.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є концепція «бенефіціарної власності» в англо-американському праві та концепція «економічної власності», зокрема узуфрукту, в цивільному праві країн континентальної системи права.

Метою статті є дослідження концепцій «бенефіціарного власника» в англо-американському праві та «економічного власника» в цивільному праві країн континентальної системи права, здійснення порівняльно-правового аналізу зазначених концепцій в межах двох систем права.

Виклад основного матеріалу. З метою визначення сутності бенефіціарної власності варто дослідити етимологію словосполучення «бенефіціарний власник» та його історичне походження.

Слово «бенефіціар» походить від латинського «beneficialis», утвореного від поєднання латинських слів «bene», що означає

«користь» (good, well), та «fiscere» – «робити» (making, doing). Тобто лексичне значення слова «бенефіціар» – «той, кому належить користь» (pertaining to a favor, privileged) [20].

Концепція «бенефіціарної власності» бере витоки з цивільного права Середньовічної Англії та є результатом розвитку трасового права, що спочатку існувало у формі «uses» (від англ. «the use» – користування), тобто як право користування земельними ділянками.

Хоча точна історична дата виникнення трасту не встановлена, відомо, що він широко застосовувався за часів хрестових походів у дванадцятому столітті. Лицар, який надовго покидав Англію, залишав свої землі особі, яка відповідала б за неї під час його відсутності. Така особа набувала усі правомочності законного власника, зокрема, вирішувала питання щодо надання тієї чи іншої частини земельної ділянки у користування іншим особам та отримувала доходи. Однак лицарі бажали зберегти своє право власності (*мається на увазі титул на свої «володіння» («estate»), право власності на землі належало королю Англії авт.*) після повернення з військових походів. Таким чином, з'явилася ідея «розщеплення» права власності: суди права справедливості (courts of equity) власниками земель визнавали лицарів-хрестоносців, тоді як суди загального права (common-law courts) визнавали власниками вказаних земельних наділів осіб, що здійснювали повноваження власника земель під час відсутності хрестоносців [7, с. 35].

Варто зазначити, що лицарі надавали свої земельні ділянки у володіння на користь членів сім'ї. При цьому воно вважалось не юридичним, а фактичним. Зазначена обставина стала причиною звернення за правовим захистом хрестоносців, що повертались, не до судів загального права (де їхні права як титульних власників не підлягали захисту), а до судів права справедливості лорда-канцлера, який застосовував принципи канонічного та римського права. Внаслідок прийняття у 1535 році Статуту про довірчу власність (The Statute of uses) бенефіціар визнавався власником довірчого майна за правом справедливості.

Пріоритет норм права справедливості (equity) над нормами загального права (common law), зокрема над принципом res judicata, було визнано у прецедентному судовому рішенні у справі *Графа Оксфорда (Earl of Oxford's Case)* 1615 року. Лорд-канцлер під час винесення вердикту зазначив, що Королівська канцелярія є «розпорядником королівської душі, що керується нормами права та справедливості; <...> та поєднує

добродіяння та справедливість, тоді як інші суди (*суди, що керуються «загальним правом», – авт.*) діють згідно із суворими нормами закону. Водночас коли суворість закону може зашкодити підданому, Канцелярія «зважує» її з урахуванням рівності, поєднуючи закон і справедливість <...>» [11, с. 344].

За загальним правом власність є неподільною категорією, а тому ним визнається лише юридична власність. У свою чергу, право справедливості визнає функціональний поділ права власності між різними особами таким чином, що юридична власність може належати одній особі, а економічний або фінансовий інтерес у ній – іншій (остання категорія є бенефіціарною власністю). Концепція «бенефіціарної власності» використовувалась у праві справедливості для того, щоб показати «справедливий» чи «бенефіціарний» інтерес у будь-якій власності на відміну від юридичного права власності на річ. Останнє тісно перетинається з правом трасту (trust law), відмежовуючи права довірчого власника (trustee) від прав бенефіціарів, що мають бенефіціарний інтерес у майні трасту [1].

У межах трасту як конструкції, створеної відповідно до положень права справедливості, власність поділяється на два складники, що належать двом різним особам: «законну власність», що належить довірчому власнику, та «бенефіціарну власність», що належить особі «cestui que trust» (яка є бенефіціаром) [24].

Сутність поняття «бенефіціарна власність» розкривається у низці судових прецедентних рішень. Так, у судовому рішенні у справі *Ayerst (Inspector of Taxes) v. C & K (Construction) Ltd* суддя Лорд Діплок (Lord Diplock) зазначив, що концепція юридичної власності на майно, що не призводить до виникнення у власника права на отримання доходів від нього або ж права на розпорядження цим майном, сягає корінням часів Канцелярського Суду (Court of Chancery). Архетипом (*власності за правом справедливості, так званої «розщепленої власності» авт.*) є траст. Юридичне право власності (legal ownership) на майно трасту належить довірчому власнику (trustee), однак він утримує його не на свою користь, а на користь «cestuis que trust», або бенефіціарів (beneficiaries) [23].

У справі *J Sainsbury plc v O'Connor (HM Inspector of Taxes)* суддя Ноурс (Nourse LJ) зазначив, що «бенефіціарна власність» («beneficial ownership»), на відміну від власності довірчого власника (trustee) на користь іншої особи, означає власність задля власного блага (for your own benefit). Вона існує або тоді, коли немає різниці між юридичним та економічним власником, або коли юридична

власність належить одній особі, а бенефіціарний інтерес (equitable interest in property) – іншій [25].

У справі *Prevost Car Inc. v. Her Majesty The Queen* суддя Джеральд Ріп (Gerald J. Rip) охарактеризував бенефіціарну власність у межах трасту. Зокрема, він зазначив, що за загальним правом довірчий власник (trustee) володіє майном на користь іншої особи. І незважаючи на те, що довірчий власник є юридичним власником майна трасту, він особисто не наділений атрибутами власника (attributes of ownership), а також правом володіння, користування, несення ризиків та здійснення контролю щодо об'єкта власності; в межах загального права відсутній поділ права власності на майно на відміну від цивільного права, що розрізняє «бенефіціарного власника» – реального економічного власника майна – та юридичного, який володіє майном на користь цього бенефіціара [29].

У рішенні у справі *Jodrey Estate v. Province of Nova Scotia and Attorneys General of British Columbia and Quebec* Верховний Суд Канади визначив особу бенефіціарного власника як реального та справжнього власника майна трасту та зазначив, що «хоча майно може бути зареєстроване на ім'я іншої особи або перебуває у володінні довірчого власника на користь реального (тобто бенефіціара – авт.), особа, яка в кінцевому рахунку здійснює право власності на майно трасту, – бенефіціарний власник» [26].

У справі *Montana Catholic Missions v. Missoula County* суддя Пекхам (Mr. Justice Peckham) зауважив, що під поняттям «бенефіціарне користування», «бенефіціарна власність», або «бенефіціарний інтерес у майні», розуміється право користування, за якого юридичний титул належить одній особі, а право на «бенефіціарний інтерес» – іншій. Це право визнається і захищається законом, а також забезпечується примусовим виконанням за рішенням суду на підставі позову власника [28].

Професор Шарль Дю То стверджував, що бенефіціарним власником є особа, наділена найбільш повними атрибутами власності [12, с. 126].

Отже, бенефіціарний власник не є юридичним власником довірчого майна та не визнається таким у межах системи загального англо-американського права, що не знає «розщепленого» права власності. З огляду на те, що довірчий власник як юридичний власник довірчого майна здійснює управління ним не на свою користь, а на користь бенефі-

ціара, останній визнається власником майна трасту за правом справедливості.

Як бачимо, судова прецедентна практика вважає особу бенефіціара реальним економічним власником довірчого майна, який наділяється правомочностями володіння, отримання економічних благ, а також безумовного контролю щодо нього. Крім того, бенефіціар як власник майна трасту за правом справедливості несе тягар утримання та ризику цього майна і набуває право вимоги до довірчого власника щодо виконання останнім зобов'язань відповідно до трастової угоди та права справедливості.

Як зазначав професор права Гарвардського університету Остін Вейкман Скот, права «*cestui que trust*», тобто бенефіціарного власника, умовно поділяються на особисті (rights in personam) та речові (rights in rem). У разі пошкодження довірчим власником довірчого майна або передачі ним такого майна іншій особі без повідомлення про те, що воно перебуває у довірчій власності, розтрати коштів за відчуження такого майна бенефіціар як власник довірчого майна за правом справедливості має право подати позов проти довірчого власника, який порушив його права в межах трасту, а також отримати відшкодування як у розмірі вартості майна, так і у розмірі суми прибутку, яку б він міг отримати за обставин, якби його право не було порушене. Таке право бенефіціара на захист від недобросовісних дій довірчого власника є особистим правом (personal right). Це передбачене правом справедливості зобов'язальне право (equitable obligation) [10, с. 260].

Вальтер Вілер Кук, професор права Колумбійського університету, зауважував, що поняття речового (in rem) та особистого (in personam) права в межах англо-американського права вживається у чотирьох значеннях: як класифікація так званих «первинних» прав, що підлягають захисту та примусовому виконанню за загальним правом та за правом справедливості – *rights in rem*, *rights in personam*; класифікація позовів на речові (*actions in rem*) та особисті (*actions in personam*); класифікація судових рішень та наказів на речові (*in rem*) та особисті (*in personam*); вид судового провадження «*act in rem*», «*act in personam*», в межах якого здійснюється забезпечення виконання судових рішень та наказів [19, с. 39].

З викладеного випливає, що під поняттям речового (in rem) та особистого (in personam) права бенефіціарного власника слід розуміти не речове та зобов'язальне право у розумінні романо-германського права, а вид позову, спрямований на захист «справедливих інтересів» (equitable interests) бенефіціара в меж-

ах трасту від третіх осіб (*actio in rem*) або від довірчого власника (*actio in personam*).

Таким чином, бенефіціарний власник як власник довірчого майна за правом справедливості у разі невиконання або ненаležitéного виконання довірчим власником своїх обов'язків в межах трасту має право на захист шляхом подання особистого позову (*actio in personam*), тобто позову до певної особи. Вказаний позов спрямований на захист зобов'язальних прав бенефіціарного власника. Об'єктом цього зобов'язального права є дії довірчого власника, що полягають у виконанні ним обов'язків відповідно до трастової угоди, зокрема, здійснення управління довірчим майном добросовісно, раціонально та ефективно на користь бенефіціарного власника відповідно до умов трастової угоди та виконання обов'язків, передбачених правом справедливості. Захист за допомогою особистого позову можна назвати відносним, оскільки суб'єктний склад таких правовідносин є чітко визначеним: одна особа (бенефіціарний власник) має зобов'язальне право відносно іншої зобов'язаної перед нею особи (довірчого власника).

Як стверджував британський юрист Фредерік Вільям Мейтланд, бенефіціарний власник наділений правами, схожими на право власності, речове право (*jura in rem*), однак не тотожними йому [13, с. 115].

Бенефіціару (*obligee*) належить особисте право на захист від довірчого власника (*right in personam*), а також речове право (*right in rem*), від навмисного та безпідставного порушення якого повинен утримуватись увесь світ. Виникнення особистого права на захист (*right in personam*) неодмінно призводить до виникнення речових прав (*rights in rem*). Існування зобов'язального права за правом справедливості так само, як зобов'язального права за загальним правом, зумовлене існуванням права власності на майно. Це власність бенефіціара. Якщо третя особа навмисно та безпідставно пошкоджує це майно, він має право подати позов про відшкодування завданих збитків. Очевидно, що право власності за правом справедливості підлягає захисту лише відповідно до положень права справедливості. Треті особи, що посягнули на це право, визнаються винними за вчинені порушення відповідно до норм права справедливості, а не за юридичні правопорушення за загальним правом. З цього випливає, що бенефіціарний власник має не тільки особисті права на захист від довірчого власника, але й речові права, що підлягають захисту від усього світу [10, с. 274].

З огляду на зазначене, бенефіціарному власнику належить також право на подання

речового позову (*actio in rem*), тобто позову «до речі», що містить вимогу бенефіціарного власника як власника довірчого майна за правом справедливості до третіх осіб про усунення порушення його права на річ. Зазначений позов спрямований на захист речових прав бенефіціарного власника від неправомірного втручання та від їх порушення з боку будь-яких третіх осіб. Об'єктом речового права бенефіціарного власника є майновий (пропріетарний) інтерес у довірчій власності. Захист за таким позовом є абсолютним, оскільки здійснюється від будь-якої особи, що посягнула або порушила речове право бенефіціара. Водночас абсолютність цього захисту існує лише до факту порушення речового права бенефіціарного власника. Оскільки порушення речового права здійснюється конкретними особами, то вимога про усунення цього порушення адресується саме їм.

Досить довго тривала дискусія щодо наявності у бенефіціарного власника саме речового права *in rem*. Зокрема, професор права Гарвардського університету Джеймс Бар Еймс стверджував, що вкрай неправильно називати особу «*cestui que trust*» власником довірчого майна за правом справедливості, оскільки власником майна трасту є довірчий власник, а дві особи з протилежними інтересами не можуть бути власниками одного й того ж майна [15, с. 262].

На думку професора права справедливості та права Лондонського університету імені королеви Марії Алаштера Гадсона, бенефіціарні власники мають «справедливі пропріетарні права» (*equitable proprietary rights*) щодо майна трасту [8, с. 7].

У свою чергу Остін Вейкман Скотт зазначав, що на той час (*на час виникнення інституту права користування чужим майном «use», на основі якого виникла довірча власність – авт.*) особі «*cestui que trust*» належали права, що за своєю природою не були правом власності (*right of ownership*) – це були лише особисті права (*rights in personam*). Однак згодом Канцлер надав бенефіціару право на захист від осіб, до яких від довірчого власника перейшло довірче майно (*transferees*), за умови, що їм було відомо про те, що таке майно знаходиться у довірчій власності. Зазначене право на захист було надано у зв'язку з тим, що особа, яка набувала довірче майно, розглядалася як така, що діє недобросовісно, або перебуває у змові з довірчим власником задля вчинення порушення трасту. Правом справедливості на неї покладено обов'язок відшкодування шкоди за вчинене порушення, так само як і на довірчого власника – щодо виплати спеціальної

компенсації за порушення трасту, якщо відновлення довірчого майна входить до його повноважень. Право справедливості передбачає надання власнику майна (*власнику майна за правом справедливості, тобто бенефіціару – авт.*) права на отримання «справедливих інтересів» (*equitable interests*) на обтяжене майно аналогічно правовому титулу (*legal easement*). Оскільки «пропріетарний справедливий інтерес» (*equitable property interest*) стосується власності, він, як і всі інші «справедливі інтереси», може бути перерваний шляхом відчуження довірчого майна покупцеві (*purchaser*) за винагороду за умови, що йому не було відомо про факт перебування майна у довірчій власності [10, с. 281-282].

Британський адвокат Роберт Мерарі звертає увагу на те, що різниця між законними правами (*legal rights*) (*тобто правами за загальним правом – авт.*) та «справедливими правами» (*equity rights*) (*правами за правом справедливості – авт.*) полягає в тому, що законні права підлягають захисту від усього світу, тоді як «справедливі» права захищаються від усіх осіб, крім добросовісного набувача (набувача, який, сплативши винагороду, на законних підставах набув майно трасту без відома про це). Таким чином, «справедливі права» бенефіціара виключають право подання позову до такого набувача [18, с. 114].

У зв'язку із зазначеним вище професор англійського права Оксфордського університету Гарольд Гревіл Хенбері розглядав «справедливі інтереси» (*equitable rights*) як гібридні права, а не речові права *in rem*, та стверджував, що такі інтереси є *sui generis* (*тобто унікальними за своєю природою – авт.*) [14, с. 446].

Якщо довірчий власник продає довірче майно особі, обізнаній про траст (*who has notice of the trust*), і потім шкодує про це, він згідно із правом справедливості вправі самостійно, без бенефіціара, подати позов проти неї про відмову від передачі довірчого майна та його «відновлення». Звісно, якщо він має право подати такий позов, то і бенефіціар може змусити його це зробити. Однак, якщо довірчий власник позбавлений такого права відповідно до Закону про позовну давність або у зв'язку із безпідставним зволіканням, бенефіціар не може «добратися» до довірчого майна за допомогою довірчого власника. Остін Вейкман Скотт зауважував, що несправедливо позбавляти бенефіціара його права на «справедливий інтерес» у зв'язку з нездатністю довірчого власника подати зазначений позов або ж через змову довірчого власника з особою, до якої перейшло довірче майно

(*transferee*). Якщо бенефіціар розглядається як власник майна за правом справедливості, то, безумовно, він не може бути обмежений Законом про позовну давність або ж «його власним зволіканням» (*his own laches*). З іншого боку, навіть якщо його право є лише особистим правом (*personal right*), він може зобов'язати особу, що набула довірче майно (*transferee*), відшкодувати завдану порушенням трасту шкоду [10, с. 282].

Особа, до якої незаконно перейшло довірче майно (*transferee*), володіє ним у межах конструктивного трасту, що створюється на користь бенефіціара. З цього моменту така особа зобов'язана повернути набуте довірче майно бенефіціару або новому призначеному ним довірчому власнику, а бенефіціар відповідно до права справедливості має безпосереднє право самостійно подати позов проти покупця (*purchaser*), залучивши довірчого власника як сторону процесу [10, с. 283].

Як бачимо, наявність у межах трасту двох власників довірчого майна з різними інтересами не може свідчити про відсутність речових прав у бенефіціарного власника. Довірчий власник як власник майна трасту за загальним правом зобов'язаний здійснювати добросовісне управління ним відповідно до умов довірчої власності, проте таке управління здійснюється ним не у своїх інтересах, а в інтересах бенефіціарного власника – власника довірчого майна за правом справедливості. Згідно з англо-американським правом «справедливі інтереси» бенефіціарного власника не суперечать правам довірчого власника. Бенефіціар трасту має право вимагати від нього примусового виконання його обов'язків відповідно до умов трастової угоди, зокрема, шляхом подання особистого позову проти довірчого власника, який є зобов'язаною на користь бенефіціара особою на підставі угоди чи делікту.

У разі порушення трасту третіми особами бенефіціарний власник з метою захисту права власності згідно із правом справедливості вправі самостійно подати речовий позов до недобросовісного набувача довірчого майна (тобто набувача, якому було відомо про існування довірчої власності), який незаконно володіє довірчим майном або іншим чином порушує його право на річ. У такому разі виникає конструктивний траст – траст, у межах якого недобросовісний набувач як довірчий власник неправомірно утримує незаконно передане йому довірче майно, проте управляє ним на користь бенефіціара – попереднього власника майна трасту за правом справедливості.

Наявність у бенефіціарного власника речових прав, або «пропріетарних інтересів»

(proprietary interests), на довірче майно підтверджується судовою прецедентною практикою загального права¹.

У справі *DKLR Holding Co (No. 2) Pty Ltd v Commissioner of Stamp Duties* Високий суд зауважив, що «після деяких вагань інтерес у межах земельного трасту почав розглядатися не тільки як певний спосіб захисту за правом справедливості (equitable chose in action), який передбачає подання позову проти довірчого власника, а і як інтерес у власності (interest in property). Той факт, що речовий інтерес за правом справедливості (equitable estate) не підлягав захисту від кожного, хто набув законний титул на майно, не заважав останнім вважати його таким. Законний власник землі може втратити речовий інтерес або стати не здатним захистити свої права на землю різним чином. Хоча вже давно триває суперечка щодо того, чи є інтереси в межах трасту *in rem* (речовими – авт.) <...> не може бути сумнівів у тому, що інтерес бенефіціара (cestui que trust) є речовим інтересом (interest in property)» [17, с. 4].

Відповідно до рішення у справі *Westdeutsche Landesbank Girozentrale v. Islington London Borough Council* з моменту створення трасту бенефіціарний власник згідно із правом справедливості має «пропріетарний інтерес» (proprietary interest) щодо довірчого майна, який у порядку, передбаченому правом справедливості, підлягає примусовому виконанню з боку будь-якого наступного його володільця (any subsequent holder of the property), окрім добросовісного набувача, що придбав таке майно за винагороду (a purchaser for value of the legal interest without notice) (та набув «законних інтересів» у власності на довірче майно за загальним правом – авт.) [9].

У рішенні Палати Лордів у справі *Tinsley v. Milligan Respondent* зазначено, що особа, яка володіє будь-яким майном за правом справедливості, наділена правом власності, що є речовим (right in rem), а не просто зобов'язальним (right in personam) [27].

Отже, право справедливості надає бенефіціару як реальному економічному власнику майна право на захист свого майнового (пропріетарного) інтересу у довірчій власності шляхом подання позову *in rem* до третіх осіб, за винятком добросовісного набувача, який придбав довірче майно за винагороду.

Відмінність концепцій «бенефіціарної власності» в межах англо-американського права та «економічної власності» в цивіль-

ному праві континентальної системи права зумовлена різною правовою природою права власності в межах двох систем права.

Оскільки в англо-американському праві вся повнота права (права власності – авт.) як у політичному аспекті, так і в майновому належить суверену (короні, штату, федерації), майнові права інших осіб можуть лише обтяжити повноту права суверена. У зв'язку з цим приватні особи в англо-американському праві не можуть набути абсолютне право щодо будь-якого об'єкта. Усі майнові права являють собою певні види інтересів, які набуваються на відповідній правовій підставі та перебувають під захистом правопорядку [5, с. 38].

Таким чином, повне право власності, що належить суверену, поділяється на окремі майнові права різних власників, що є сукупністю тих чи інших правомочностей, і можуть у різних комбінаціях одночасно належати різним особам (так звані «пучки правомочностей» (a bundle of rights)). Як зазначав видатний англійський теоретик Едуард Дженкс, прецедентне англо-американське право, що через свої особливості не знайоме з поняттям права власності, нараховує від 10 до 12 різних правомочностей власника, що можуть у різних поєднаннях одночасно бути у різних осіб, що є неприпустимим для континентальної системи права [2, с. 127].

Побудоване за пандектною системою цивільне право країн континентальної системи права визначає речове право як сукупність вичерпно врегульованих прав на річ [5, с. 17]. Поняття «речове право» охоплює право власності як найбільш повне, абсолютне право майнового панування над річчю та відмінні від права власності речові права, так звані «обмежені речові права». Правовими моделями для конструкції обмежених речових прав слугували відомі римському праву права на чужі речі (iura in re aliena) – узуфрукти, сервітути, права користування та проживання, суперфіцій, застава [5, с. 22-26].

Абсолютність права власності за романо-германським правом у позитивному сенсі полягає в його повноті (plenum ius) та неможливості встановлення особою права власності на річ, яка вже належить іншій особі. Тобто передбачається заборона встановлення кількох прав власності різних власників на одну й ту саму річ.

У зв'язку з цим у межах романо-германського права застосовується схожа до концепції «бенефіціарної власності» концепція «економічної власності», що полягає в передачі однією особою, власником майна, права отримання доходів (або плодів, наприклад, у випадку узуфрукта) іншій особі – еконо-

¹ Під загальним правом мається на увазі не система загального права як самостійна категорія англо-американського права, а юрисдикції загального права.

мічному власнику. Тобто суть «економічної власності» полягає у передачі власником майна економічних прав на нього іншій особі. В. А. Гидирим зазначає, що у цьому сенсі концепція узуфрукту в цивільному праві має схожі риси з концепцією трасту за загальним правом [1].

На це також звертав увагу суддя Джеральд Рін під час розгляду справи *Prevost Car Inc. v. Her Majesty The Queen*. Він на прикладі Цивільного кодексу провінції Канади Квебек порівняв цивільно-правову концепцію права власності на майно за загальним та континентальним правом: «Стаття 908 Цивільного кодексу Квебеку встановлює, що право власності щодо іншої власності може бути розділене на капітал, з одного боку, та фрукти і доходи – з іншого. Згідно зі статтею 947 Цивільного кодексу Квебеку власник майна наділений правом користування, володіння та розпорядження ним вільно та повністю. Це такі ж права, які в загальному праві² належать бенефіціарному власнику. У цивільному праві одна особа може бути «голим» власником («*nu-propritaire*»), а інша – узуфруктарій – може користуватися та володіти майном як володільць узуфрукту з умовою щодо збереження цього майна: стаття 1120 Цивільного кодексу. Узуфруктарій отримує дохід від майна як власник цього доходу. Він не є зобов'язаною особою відносно «голого» власника (*bare owner*). Ця особа є аналогічною бенефіціарному власнику доходу в загальному праві. Коли майно знаходиться у власності номінального утримувача (*held by a nominee*), агента (*agent*) або довірчого власника (*trustee*), як у межах юрисдикції загального, так і в межах цивільного права, така особа повинна визнати те, що вона не є справжнім власником майна в цих правовідносинах» [29].

Таким чином, порівнюючи особу узуфруктарія та бенефіціарного власника, судді дійшли висновку, що найбільш схожою до концепції «бенефіціарної власності» за загальним правом є концепція «узуфрукту».

Узуфрукт – це аналітичний поділ власності, що є результатом логічного мислення римлян. Власність за узуфруктом поділялась на три права: право користування річчю *usus*, право на отримання доходів і збирання плодів без зміни її субстанції *fructus* та

право розпорядження річчю, зокрема, шляхом пошкодження, знищення, продажу або дарування *abusus*. Найчастіше трапляються випадки, коли право користування *usus* та право на отримання доходів *fructus* належать одній особі, а право розпорядження *abusus* – іншій [16, с. 1140].

У Цивільних кодексах більшості зарубіжних країн збережено традиційне тлумачення поняття узуфрукту як невідчужуваного шляхом спадкування та іншим чином обмеженого речового права, що надає його суб'єкту – узуфруктарію – право володіння та користування майном з отриманням вигоди та присвоєнням плодів з обов'язком збереження субстанції речі, залишаючи за власником право номінальної власності [3, с. 172-173]. Тобто під узуфруктом розуміється обмежене речове право користування чужою річчю (*jura in re aliena*) з правом отримання доходів (плодів) від неї без зміни її субстанції.

Схожі визначення узуфрукту містяться у ст. 395 ЦК Молдови, ст. 252 ЦК Польщі, ст. 1030 Німеччини, ст. 147 ЦК Угорщини. Варто звернути увагу на те, що в Цивільному кодексі Угорщини (у Розділі VIII («Право користування» «Rights of use») Частини III («Обмежені речові права» «Limited Rights in rem») Книги V («Речові права» «Rights in rem») зміст узуфрукту охоплюється терміном «beneficial ownership». Згідно зі ст. 147 цього Кодексу під бенефіціарною власністю розуміється право володіти (*possess*), використовувати (*use*), експлуатувати (*exploit*) та отримувати доходи від об'єкта власності (*collect the proceeds of a property*).

Аналізуючи положення Цивільних кодексів зазначених вище країн континентальної системи права, можна дійти висновку, що концепції «бенефіціарного власника» та концепція узуфрукту мають як спільні, так і відмінні риси.

Так, поділ права власності на окремі правомочності здійснюється як у межах трасту (юридичне право власності належить довірчому власнику, а право на отримання доходів від довірчого майна – бенефіціарному, який визнається власником майна лише за правом справедливості, а не за загальним правом), так і в межах конструкції узуфрукту (право власності, зокрема право розпорядження, на майно належить «голому», або «номінальному», власнику, тоді як узуфруктарій набуває право володіння, користування та отримання доходів від нього).

На відміну від бенефіціарного власника в межах трасту, узуфруктарій здійснює управління майном, обтяженим узуфруктом. Цивільним законодавством зазначених вище

² Під загальним правом у цьому разі мається на увазі юрисдикція загального права, тобто англо-американська система права. Загальне право як окрема система англо-американського права не визнає «розщепленого» права власності і, відповідно, бенефіціарного власника як власника майна трасту. Право власності бенефіціара на довірче майно визнається та регулюється виключно правом справедливості.

країн встановлено вимоги щодо управління цим майном: збереження призначення речі (ст. 411 ЦК Молдови), її раціональне використання (ст. 149 ЦК Угорщини), збереження попереднього господарського призначення речі та розпорядження нею згідно з принципами добросовісної господарської практики (ст. 1036 ЦК Німеччини), дотримання економічних принципів (ст. 256 ЦК Польщі).

Тобто узуфруктарій зобов'язаний здійснювати управління майном таким же чином, як це робив власник до встановлення узуфрукту, – такий елемент «продовження традиції» («continuation of the tradition») не притаманний конструкції трасту [16, с. 1141], відповідно, і концепції «бенефіціарної власності».

Варто зауважити, що правомочність управління майном узуфрукту узуфруктарієм передбачає наявність у нього повної цивільної дієздатності, тоді як створення трасту є можливим і на користь недієздатних та обмежено дієздатних бенефіціарних власників. Це має велике практичне значення у разі, коли траст створюється на користь недієздатних та обмежено дієздатних осіб, які не здатні здійснювати свої правомочності щодо довірчого майна.

На відміну від законодавства країн англо-американського права, що передбачає можливість відчуження бенефіціарним власником свого бенефіціарного інтересу (крім випадків встановлення «spendthrift trust», тобто трасту, бенефіціарами якого виступають недієздатні та обмежено дієздатні особи, які не здатні розпоряджатися довірчим майном), більшість Цивільних кодексів країн континентальної системи права містять принцип невідчужуваності права узуфрукту (ст. 398 ЦК Молдови, ст. 254 ЦК Польщі, ст. 148 ЦК Угорщини, ст. 1059 ЦК Німеччини), що полягає у неможливості передачі узуфруктарієм права узуфрукту іншій особі на підставі угод або ж шляхом універсального правонаступництва. Водночас законодавством цих країн передбачено можливість переходу права здійснення узуфрукту, зокрема можливість відступлення узуфруктарієм третій особі свого права здійснення узуфрукту на платній або безоплатній основі, на визначений строк або ж на весь період існування права узуфрукту. Разом із тим у Молдові існує заборона на відчуження права користування та проживання: згідно зі ст. 425 ЦК Молдови воно не підлягає уступці.

Практичне значення неможливості відчуження самого права на узуфрукт із можливістю відчуження права його здійснення полягає у тому, що право узуфрукту залишається тісно пов'язаним з особою-узуфруктарієм. Тобто можна сказати, що воно є

особистим. Це підтверджується такими законодавчими положеннями: по-перше, положенням щодо відповідальності узуфруктарія перед власником за дії третіх осіб, що набули право здійснення узуфрукту (наприклад, зі змісту ч. 4 ст. 149 ЦК Угорщини впливає обов'язок узуфруктарія інформувати власника про будь-які дії третіх осіб, які можуть зашкодити правам останнього, – у разі невиконання цього зобов'язання він несе відповідальність за шкоду, завдану власнику майна третіми особами), по-друге, положення щодо обов'язку номінального власника залишити в силі договори найму та оренди, що були укладені в передбаченому законом порядку (ст. 398 ЦК Молдови), по-третє, припинення узуфрукту зі смертю фізичної особи та припиненням юридичної особи – узуфруктарія (ст. 1061 ЦК Німеччини).

Узуфруктарій наділений правом не лише володіти та користуватися обтяженою правом узуфрукту річчю відповідно до її призначення, а й вимагати усунення усіх інших осіб (як третіх осіб, так і власника майна) від володіння та користування річчю. Особливим способом захисту узуфруктарія є можливість подання позову про визнання права узуфрукту. Позов про визнання права користування (узуфрукта) – це вимога узуфруктарія щодо констатації (підтвердження) перед третіми особами факту належності їй узуфрукту на спірну нерухому річ, не поєднану з вимогою про повернення цієї речі або усунення перешкод у користуванні нею [4]. Зазначений позов є речовим та пред'являється з метою усунення правової невизначеності стосовно належності цього права узуфруктарію.

Натепер концепція узуфрукту в цивільному праві України не передбачена, проте її окремі складники сформульовані у цивільно-правових конструкціях інших обмежених речових прав на чужу річ, зокрема сервітуту, емфітевзису та суперфіцію.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналізуючи викладене, можна зробити висновок, що під «бенефіціарною власністю» в англо-американському праві розуміється передбачена системою права справедливості сукупність певних майнових прав (так званих «справедливих інтересів») на довірче майно, що надається бенефіціару як реальному економічному власнику цього майна та підлягає захисту шляхом подання останнім особистого (до довірчого власника) та речового (до третіх осіб, крім добросовісного набувача, який набув довірче майно за винагороду) позову.

Різні підходи до розуміння речового права зумовлюють відмінність права власності в

межах двох систем права, внаслідок чого країни континентальної системи права застосовують подібну до «бенефіціарної власності» концепцію «економічної власності», зокрема узурфрукту, що полягає у передачі власником речі окремих правомочностей володіння, користування та отримання доходів/плодів від неї узурфруктарію з умовою збереження її економічної сутності та господарського призначення. У разі виникнення спорів щодо належності права узурфрукту узурфруктарію останній має право на подання як до власника, так і до третіх осіб речового позову про визнання права користування (узурфрукту), що не містить вимоги про повернення речі або усунення перешкод у користуванні нею.

Крім притаманного обом концепціям «розщеплення» права власності, «бенефіціарна власність» та узурфрукт характеризуються також і відмінними рисами, що стосуються здійснення управління майном, наявності правосуб'єктності в особи, що здійснює таке управління, а також можливості відчуження нею наданих правомочностей.

Список використаних джерел:

1. Гидирим В.А. Концепция «бенефициарной собственности» в международном налогообложении. *Международное право*. 2014. № 3. URL: http://e-notabene.ru/wl/article_10812.html
2. Дженкс Э. Английское право (Источники права. Судостроительство. Судопроизводство. Уголовное право. Гражданское право) / перевод Л.А. Лунц; предисловие М.М. Исаева и Л.А. Лунц. Москва : Юридическое издательство Министерства юстиции Союза ССР, 1947. 378 с.
3. Емелькина И.А. Система ограниченных вещных прав на земельный участок. Москва, 2013. 399 с.
4. Коврова Н.С. Признание права пользования как надлежащий способ защиты прав. *Экономика и социум*. 2018. № 11 (54). URL: www.iupr.ru
5. Халабуденко О.А. Имущественные права. Книга 1. Вещное право. Кишинев : Изд-во Международ. независимый ун-т Молдовы, 2011. 305 с.
6. Гражданский кодекс Молдовы от 06.06.2002 № 1107-XV. URL: <http://lex.justice.md/ru/325085/>
7. Alastair Hudson (2005). *Equity and Trusts*, 4th ed. London: Cavendish Publishing. Paper 1092.
8. Alastair Hudson (2007). *Equity and trusts*. Podcast Materials 2007/08. Paper 47. Available at: <http://www.alastairhudson.com/podcasts/E&T%20Mixed%20Podcasts/Podcastreadingmaterials.pdf>
9. Albert Oosterhoff (2017). Nature of the Trust Beneficiary's Interest. WelBlog. Available at: <http://welpartners.com/blog/2017/03/nature-of-the-trust-beneficiarys-interest/>
10. Austin Wakeman Scott (1917). The Nature of the Rights of the "Cestui Que Trust", *Columbia Law Review* (Vol. 17, No. 4). Review paper 269-290.
11. Charles Howard McIlwain (1918). *The Political Works of James I*, Cambridge: Harvard University Press (Vol. 1). Paper 354.
12. Charl P. du Toit (1999). *Beneficial Ownership of Royalties in Bilateral Tax Treaties*. Amsterdam: IBFD Publications. Paper 280. Available at <https://dare.uva.nl/search?identifier=53b81135-168f-4e74-84bb-608d7ab8f590>
13. Frederic William Maitland (1936). *Equity. A Course of Lectures*. By F. W. Maitland. Edited by A. H. Chaytor and W. J. Whittaker. Revised by J. Brunyate, M.A., formerly Fellow of Trinity College, Cambridge, and of Gray's Inn, Barrister-at-Law. Cambridge University Press. Paper 343.
14. Harold Greville Hanbury & Jill E Martin (1962). *Modern Equity* 8th ed. London, Stevens & Sons. Paper 717.
15. James Barr Ames (1913). *Lectures on legal history and miscellaneous legal essays*. Front Cover. Law, Harvard university press. Paper 553.
16. Pierre Lepaulle (1927). Civil law substitutes for trusts. *Yale Law Journal*. Article 3 (Vol. 36. Issue 8). Paper 1126-1147.
17. Richard Weeks White (2007). Revised version of a paper delivered to the Supreme Court of NSW Annual Conference 2007/ The Nature of a Beneficiary's Equitable Interest in a Trust. *Supreme Court Of New South Wales*. Paper 38.
18. Robert Megarry and H. W. R. Wade (1975). *The law of real property*. London: Stevens & Sons. 4th ed. Paper 1206.
19. Walter Wheeler Cook (1915). The Powers of Courts of Equity. I. "In Rem" and "In Personam". *Columbia Law Review* (Vol. 15, No. 1). Paper 37-54. Available at <https://www.jstor.org/stable/1110531>
20. Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/word/beneficial/> (accessed October 15 th)
21. Civil Code of Hungary. The text of Act V of 2013. URL: https://tdziegler.files.wordpress.com/2014/06/civil_code.pdf
22. Civil Code of Poland. Act of 23 April 1964. URL: <http://www.global-regulation.com/translation/poland/10092092/act-of-23-april-1964-civil-code.html>
23. Ayerst (H.M. Inspector of Taxes) v C. & K. (Construction) Ltd. (1) (1971-1977) 50 TC 651. URL: https://library.croneri.co.uk/cch_uk/btc/50-tc-651
24. Lord Diplock in Ayerst (Inspector of Taxes) v C&K (Construction) Ltd, H.L. (1975) S.T. C. 345.
25. J Sainsbury plc v O'Connor (HM Inspector of Taxes). [1991] BTC 181. URL: https://library.croneri.co.uk/cch_uk/btc/1991-btc-181
26. Jodrey Estate v. Province of Nova Scotia and Attorneys General of British Columbia and Quebec, (1980) 32 N.R. 275 (SCC).
27. House of Lords Tinsley Appellant v. Milligan Respondent. 1992 Nov. 25, 26, 30; 1993 June 24. [371]. URL: <http://www.uniset.ca/other/cs6/tinsley.html>
28. Montana Catholic Missions v. Missoula County 200 U.S. 118 (26 S.Ct. 197, 50)
29. Prevost Car Inc. v. The Queen, 2008 TCC 231 (CanLII). URL: <https://www.canlii.org/en/ca/tcc/doc/2008/2008tcc231/2008tcc231.html>
30. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) aus 18.08.1896 (Stand: zuletzt geändert durch Art. 6 G v. 12.7.2018 I 1151). URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BGB.pdf>

В статье рассматриваются концепции «бенефициарной собственности» в рамках англо-американского права и «экономической собственности» в гражданском праве стран континентальной системы права, осуществляется сравнительно-правовой анализ указанных концепций.

Ключевые слова: бенефициарный собственник, бенефициарная собственность, концепция бенефициарной собственности, бенефициарный интерес, концепция экономической собственности, узуфрукт, англо-американское право, гражданское право.

The article examines the concepts of the «beneficial ownership» within anglo-american law and «economic ownership» in civil law of continental law countries, conducts a comparative legal analysis of these concepts.

Key words: beneficial owner, beneficial ownership, concept of beneficial ownership, beneficial interest, concept of economic ownership, usufruct, Anglo-american law, civil law.

